

Typológia autobiografických žánrov so zvláštnym zreteľom na vlastný životopis

Ján Jariabka

Literatúra a umenie vždy boli výpoveďou o človeku a pre človeka. Samotný človek nie je len príjemcom diela, ale aj jeho predmetom. V najväčšej miere sa táto súvislosť realizuje práve v biografických a autobiografických dielach, ktoré majú svoje miesto v literatúre od najstarších čias. Ide napríklad o *Moravsko-panónske legendy*, ktoré v sebe obsahujú *Život Konštantínov* a *Život Metodov*. I jeden z najznámejších žánrov stredoveku, legenda, obsahuje v sebe životopisné črty. V renesancii ako i v baroku boli obľúbené memoáre a denníky, v romantizme potom aj biografie a autobiografie. Realizmus našiel svoj výraz nielen vo výbere faktov z reálneho života, ale i v spôsobe ich zobrazenia. A takto by sme mohli pokračovať až do súčasnosti, kedy zaznamenávame vydávanie nových a nových biografí či autobiografií slávnych osobností zo sveta filmu, hudby, športu a ostatných oblastí spoločenského života.

Aj napriek tomuto stavu sa zdá, že literárna veda nevenuje dostatočnú pozornosť klasifikácii a opisu jednotlivých žánrov a útvarov tohto okruhu a odsúva ich na okraj svojho záujmu. Ako podnetná sa môže javiť štúdia *Biografické žánre* od Petra Libu (LIBA 1995), v ktorej sa autor pokúša o typologické rozčlenenie týchto útvarov na princípe jednoty života a diela. Vyčleňuje:

A/ žánre literárnej tvorby

autochtónne biografické žánre (autobiografia, memoáre, listy, denníky)

beletristické biografické žánre (literárny životopis, legendy, kroniky, cestopisy, biografický román)

príležitostné biografické žánre (ekloga, óda, vinš, zbierka autogramov)

B/ žánre literárneho vzdelania

univerzálne náučné žánre (literárny atlas, rukoväť, biografický doslov)

popularizačné biografické žánre (príručky typu *Kto je kto?*, medailón)

žurnalistické biografické žánre (biografická reportáž, fejtón, glosa, interview)

administratívne biografické žánre (osobná charakteristika, osobný posudok, nekrológiá, matriky)

audiovizuálne biografické žánre (pamätne tabule, pomníky, panteóny)

C/ nerozvinuté biografické formy (literárna pozostalosť, literárne archiválie – ako vysvedčenia, vyznamenania, dekréty)

Náš příspěvek si neklade za cíl ponúknuť novú klasifikáciu týchto žánrov či žánrových foriem, no vychádza z Libovej typológie a upriamuje pozornosť iba na jeden útvar, a to na *životopis*.

V praxi sa stretávame s rôznymi variantmi životopisu, či už je to pracovný životopis, životopis spisovateľa ako súčasť literárneho vzdelania alebo beletrizovaný životopis významnej osobnosti. Preto je nutné vyčleniť kritéria, na základe ktorých uchopíme problematiku tohto žánru. Ako východisko posudzovania sme vyčlenili dve hľadiská: spôsob zobrazenia a predmet zobrazenia. Prvé kritérium má všeobecnú povahu a predstavuje platformu, na základe ktorej odlíšime životopis ako literárny žáner od jeho ostatných foriem. Druhé kritérium sa už vzťahuje na životopis ako literárny žáner.

Spôsobom zobrazenia rozumieme: mieru vzájomného prenikania fikcie a faktov; autorov postoj k predmetu zobrazenia (subjektívny – objektívny); použité jazykové prostriedky (bezpríznačkové slova – umelecké prostriedky); funkcia daného útvaru (informovať – hodnotiť – vysvetľovať). Na základe tohto kritéria môžeme hovoriť jednak o útvaroch nárokových si postulát umeleckosti, jednak o útvaroch blížiacich sa náučnému, prípadne administratívnomu štýlu. Kým prvé, ako ukáže analýza vlastných životopisov v druhej časti štúdie, sú založené na zvláštnej estetike, zážitkovosti, subjektívnosti, druhá skupina je založená na logicko-chronologických postupoch, presnosti, pojmovosti, enumeratívniosti a najmä objektívnosti. Tu môžeme hovoriť o životopise ako administratívnom dokumente, respektíve dokumente náučnom.

Ako sme spomenuli, pri kritériu predmetu zobrazenia sa už pohybujeme na úrovni literárnych žánrov. Životopis ako taký však nemôžeme považovať za samostatný žáner, ale za akýsi všeobecný model, abstraktné zovšeobecnenie, ktoré funguje len na úrovni literárneho vedomia a nachádza svoju konkretizáciu v dvoch základných žánroch. To, čo je obsahom tohto modelu a zároveň zblízuje tieto dva žánre, je práve spoločný predmet zobrazenia, ktorým je opis života: vyčleňujeme opis vlastného života (autor sa stáva sám predmetom zobrazenia) a opis života niekoho druhého (autor nie je totožný so zobrazovanou osobou). Na základe tohto delenia a definície žánru ako „súhrnný názov pre určitú skupinu literárnych diel, ktoré majú spoločné znaky. Každý literárny žáner je výslednicou štylistických, tematických a kompozičných zovšeobecnení a má ráz invariantného (ustáleného) modelu pre tvorbu konkrétnych textov“ (ŽILKA 1984: 181) môžeme hovoriť o dvoch žánroch: autobiografii a biografii. Útvary ako denník, portrét, memoáre, vývojový či autobiografický román pokladáme za žánrové formy týchto dvoch žánrov.

V ďalšej časti príspevku podrobíme analýze dva útvary autobiografického žánru, tým jednak dokážeme predchádzajúce tvrdenia a zároveň naznačíme základné problémové okruhy, s ktorými sa tento žáner stretáva. Ako podklad sme si vybrali vlastný životopis dvoch významných predstaviteľov slovenského romantizmu – Janka Kalinčiaka (1822–1871), ktorý si zaslúžil svoje miesto v slovenskej literatúre hlavne prózou *Reštaurácia*, ale aj dielami s historickou tematikou (napríklad *Milkov brob*, *Pút' lásky*), a Jonáša Záborského (1812–1876), známeho nielen svojimi „novovekými povest'ami“ *Dva dni v Chujave* a *Panslavistický farár*, ale aj spormi s Ľudovítom Štúrom, popredným predstaviteľom slovenského romantizmu.

Predmetom autobiografie alebo vlastného životopisu (ako už napovedá etymológia z greckého *autos* = sám a *biografia* = životopis) je sám autorov život, čiže sú to fakty z autorovo života. Čo však môžeme v tomto prípade považovať za fakt? Vo všeobecnosti sa zaň pokladá niečo, čo je overené, dané, teda môžeme povedať, že je to skutočnosť. No keby autobiografia zostávala len na tejto úrovni, nemohli by sme ju považovať za literárny žáner. Spadala by do okruhu tých útvarov, ktoré si nenárokujejú métu umeleckosti. Autorom tohto žánru nejde o to, aby suchopárne rozprávali svoj životný príbeh, ale o to, aby sujet pôsobil dramaticky, zaujímavo a pútavo. Tento efekt dosahujú práve prácou s faktom. Radko Pytlík konštatuje, že „množstvo faktorů přírodních i technických působí emocionálně samo o sobě, stává se zdrojem bezprostředních zážitků a vjemů“ (PYTLÍK 1987: 57). O to viac to platí v autobiografických či biografických dielach, kde niektoré životné osudy môžu pôsobiť dramatickejšie ako ktorákoľvek umelecká fikcia. Dôraz sa kladie na fakt a jeho estetické a emocionálne využitie. To sa dosahuje spôsobom výberu a usporiadania biografických faktov. Dôležitý je najmä pojem *vyíber*. Ambíciou autora nie je chronologicky podať všetky udalosti zo svojho života. Vyberá iba tie, ktoré sú nielen dôležité, ale pôsobia aj dojmom zábavnosti, príťažlivosti, záživnosti.

V tejto súvislosti však treba podotknúť, že aj napriek spomenutým skutočnostiam môžeme v tomto žánri identifikovať určitú schému. Konštantne sa vlastný životopis začína ustálenou formulou „narodil som sa“. Autori ďalej pokračujú genealógiou svojej rodiny, v najväčšej miere sa dotýkajú rodičov a starých rodičov. Ďalším ustáleným prvkom je detstvo, kde sa prevažne venujú učiteľom, ktorí mali najväčší vplyv na ich osobnosť, spomienkam na detstvo, zážitkom rôzneho druhu, časté je aj spomínanie na rôzne poučenia od rodičov a iných príbuzných. Samozrejme nechýba ich aktivita v rôznych spolkoch, prvé publikované diela a podobne. Táto oblasť má rozpätie od najnižších tried až po štúdia na univerzitách. Ďalej je to

obdobie prvých rokov práce. Od tohto momentu sa buď životopis končí (tak ako to vidíme u Kalinčiaka), alebo pokračuje ďalej.

Ako jedno z kritérií posudzovania žánru sme vyčlenili protiklad medzi faktom a fikciou.

Fakt: v roku 1842 Jonáš Záborský prestúpil z evanjelickej cirkvi do katolíckej. Umelecké stvárnenie:

„Národ je mojou ženou i rodinou. Pretože preň vyvolil som i tento stav duchovný, prinesiem mu ešte i túto obeť, obeť dobrého mena,“ riekol som, podávajúc Kalásovi ruku.

„A neučiníte tým násilie svojmu presvedčeniu?“ spýtal sa neočakávaným úspechom zarazený Kalás.

„Nie,“ hovorím. „Takým svedomím môžem vždy byť katolíckym, ako evanjelickým sväteníkom.

To bol prvý výjav tej smutnohry, ktorá ma akoby do stredu medzi zem a nebo postavila; pri ktorej som stratil pôdu pod nohami tak, že ma potom ani tam nebolo, ani tu. To bola obeť nedovolená, ktorú nikdy nemal som priniesť nevďačnému národu.“

(ZÁBORSKÝ 1974: 190)

Ako sa zdá, autor sa nesnaží prekročiť hranice faktu, ak je to vôbec možné posúdiť z pozície dnešného čitateľa, ale omnoho dôležitejšie je, že na tomto objektívnom základe uplatňuje subjektívne postupy. Konštatáciu životného faktu podmieňuje osobnými pocitmi, postojmi, skúsenosťami. Vyberie nejaký fakt a okolo neho spriada „pavučinu“ subjektívnych zážitkov alebo epizód. Vzniká tu napätie medzi faktami a ich umeleckým stvárnením, pričom nemôžeme vylúčiť, že tu dochádza k určitým posunom. Fakty nevystupujú sami o sebe, ale sú v dialektickej jednote s ľudskými postojmi, hodnoteniami. Práve toto prepojenie sa ukazuje ako relevantné, vlieva faktom „život“ a približuje autobiografický žáner k umeleckej literatúre.

Táto subjektívnosť sa realizuje nielen na rovine výberu faktov, ale preniká aj do ostatných rovín diela, najmä na rovine kompozičnej využitím ich-formy. Prostredníctvom nej má autor možnosť vyjadriť svoje vnútorné stavy, pocity a nálady tak, ako ich sám okúsil. Zároveň mu dáva možnosť z vlastného uhla pohľadu hodnotiť prebiehajúce udalosti, dobu či osobnosti, s ktorými sa stretol. Autobiografia ako taká si a priori vyžaduje nielen rozprávanie v 1. os. sg., ale predpokladá sa u nej aj dominantné postavenie autorskej reči a s ňou súvisiaca monologická forma. Nami skúmané útvary však ukázali, že tomu tak nie vždy je. Monologické rozprávanie býva prerušované dialógom, inokedy autori vkladajú do výstavby textu úryvky z piesní, básní či aj učebných textov:

Doufej v Pána od noci do rána
tak zas vstana,
vědě, že bez jeho vůle,
jak na nebi tak že dŭle
nic se neděje;

I v zlý čas nepadneť z hlavy ani vlas,
jakž k nám zní pravdy jeho hlas.
(KALINČIAK 1975: 331)

Fama, salus, soboles, proles, lux, gloria, tellus.
(TAMŽE: 333)

Autori takýmito postupmi narúšajú stereotypnosť rozprávania a dielo dynamizujú, robia zábavným a zároveň ilustrujú a približujú dobu, v ktorej žili.

Keďže sa v autobiografických žánroch rozvíjajú udalosti s ohľadom na plynutie času, rámcovým slohovým postupom je rozprávanie. Jozef Mistrík na margo výstavby takýchto beletrizovaných útvarov konštatuje, že „výstavba takýchto komunikátov je založená na estetike výrazu, a nie na logicko-didaktických postupoch, ako je to pri výstavbe náučných, výkladových textov. Členenie sa tu uskutočňuje kvôli tomu, aby sa naznačili hranice motívov ako atómov rozprávania, narácie. Komunikátmi, ktoré budujú na rozprávacom slohovom postupe, sú napríklad denníky, pamäti, memoáre, osobné listy... Spôsob vnútorného členenia uplatňovaný v literatúre tohto druhu je výhodný pre čitateľov, ktorí majú radi zážitkovú, zábavnú a rekreačnú literatúru, lebo členy-články naratívneho reťazca sú jednak samy o sebe relatívne samostatné a navyše sú ešte aj súčasťou vyššej roviny textu“ (MISTRÍK 1997: 374). V lexikálnej rovine je exponovaná predovšetkým hovorovosť, aj keď nechýbajú umelecké prostriedky, či dobové slová, ktoré korešpondujú s dobou vzniku. U Kalinčiaka sa miestami na povrch derie irónia, uňho založená na tom, že slová s kladným stylistickým zafarbením vyznievajú záporne. „Takto teda v gramatike dobre pripravení a telesne ešte lepšie znamenitou gymnastikou otužení, šli sme do turčiansko-liptovskej akadémie“ (KALINČIAK 1975: 334).

Aj keď sa na prvý pohľad mohlo zdať, že autobiografický žáner bude tendovať k stereotypnosti a nezaujímavosti, opak je pravdou a ako sme naznačili, dáva možnosť k rôznorodému využitiu všetkých rečníckych i stylistických figur.

PRAMENE

KALINČIAK, Ján. *Vlastný životopis*. Bratislava: Tatran, 1975

ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Vlastný životopis*. In *týž Dva dni v Chujave*. Bratislava: Tatran, 1974

LITERATÚRA

LIBA, Peter. „Biografické žánre. Príspevok k systematike.“ In *týž. Dostredivé priestory literatúry*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997

PYTLÍK, Radko. *O literatúre faktu*. Praha: Československý spisovateľ, 1987

ŽILKA, Tibor. *Poetický slovník*. Bratislava: Tatran, 1984

SUMMARY

This contribution does not seek a new classification of biographical genres, but focuses on just one of them – the autobiography. We may observe numerous variants of this genre in the communication, e.g. acquiring the skill of writing one's CV as a component of education, or autobiographic aspects in fiction. Therefore it is necessary to set up a system of criteria that basically divide the autobiographic writings into two groups: artistic, aesthetic ones, and autobiographic texts which are not imposed such requirements on. The next step taken in this paper is the analysis of autobiographical works by Ján Kalinčiak and Jonáš Záborský. The themes of these works are limited by facts from the authors' lives. But they do not want to tell about their lives in the common "flat-footed" way, but attempt to create attractive, fascinating stories. This effect is achieved by the way of introducing and structuring the facts. The facts are enriched by employing author's experiences and emotions, etc.; thus the facts are conditioned by personal, intimate feelings, and this is the point at which autobiography verges on fiction. The subjective point of view exercises influence on the structure as well as the language of the work.